

Tomasz ŚLEDŹ* (Siedlce University, Poland)

Zarys dziejów Izraela

Dzieje Izraela przed wyjściem z Egiptu to opowiadania biblijne. Opowiadania zaczyna się od wyjścia Abrahama z Ur - ojczyźnie jego przodków w południowej Mezopotamii. Abraham udał się do Charanu, a stamtąd do ziemi Kannan. W Kannanie urodził się syn Abrahama – Izaak, który był ojcem Jakuba. W czasie wielkiego głodu Jakub i jego dwunastu synów opuścili Kanaan i osiedlili się w Egipcie, gdzie ich potomkowie stali się niewolnikami.

Według opowiadań Biblijnych dowiadujemy się, że Abraham miał 75 lat, gdy wyruszył do Kanaanu, za 100 lat, gdy urodził mu się Izaak. Gdy Izaakowi urodził się Jakub miał on 60 lat. Okres niewoli egipskiej trwał około 430 lat, a czas od wyjścia z Egiptu do rozpoczęcia budowy świątyni w czwartym roku rządów Salomona wynosił 480 lat. Salomon rządził około 40 lat. Prace nad budową świątyni rozpoczęto w około 966 roku przed Chrystusem. Licząc wstecz od tej daty i korzystając z liczb podanych przez Stary Testament, otrzymamy następujące daty:

- 2091 przed Chrystusem – podróż Abrahama do Kanaanu;
- 1876 przed Chrystusem – przybycie synów i samego Jakuba do Egiptu;
- 1466 przed Chrystusem – wyjście z Egiptu;
- 966 przed Chrystusem – rozpoczęcie budowy świątyni Salomona.

Abraham jest przedstawiony w biblii jako twórca miejsc kultu religijnego w regionie Sychem, ale również w regionie Manasses-Efraima, Judy, dominujących plemion na północy i południu. Biblijny Izaak jest wyraźnie łączony z północnym Negebem, zwłaszcza z oazami Beer-Szeba i Beer-Lachoj-Roj. Ekspansja na Negab od północy rozpoczęła się nie wcześniej niż pod koniec XIII wieku przed Chrystusem. Zasiedlanie Negebu postępowało na południe i zostało zakończone około XI wieku przed Chrystusem. Prawdopodobnie Izaak to skrócona forma imienia Izaak-El co mogło oznaczać „Oby (Bóg) się uśmiechał”. Amos – jeden z proroków, używa imienia Izaak jako zamiennik Izraelem. Takie zastosowanie synonimu pokazuje, że Izaak to również oznaczenie jednego z północnych regionów plemiennych. Jakub był synem Izaaka, według Księgi Rodzaju, narodziny i wydarzenia z dzieciństwa Jakuba miały miejsce w Beer-Szebie. Jakub jest twórcą miejsc kultu w górzystej części Kannanu i podobnie jak Abraham, zbudował ołtarz w Sychem. Pod koniec Księgi Rodzaju imię Jakub jest również synonimem Izraela. Prawdopodobnie Izrael to grupa pasterzy pochodzących od Jakuba. Przechodząc na koniec do synów Izraela, zaczynajmy od przypomnienia, że imię „Józef” należy do tej samej kategorii, co „Izaak”, „Jakub” i „Izrael”. Józef stanowi skróconą wersję „Josef-El”, co oznacza „Niech El (Bóg) wzrasta”. Druga Księga Samuela nazywa plemiona jako „dom Józefa”. W okresie kształtowania się wspólnoty izraelskiej Józef został utożsamiany z synem Jakuba i ojcem plemiennych eponimów (słowo utworzone od nazwy własnej) Efriana i Manasses.

Kolebką prehistorii wspólnoty Izraelitów była środkowa kraina górską między doliną Ajjalon a korytarzem Bet-Szean w okresie późnego brązu. Ten region był bardzo słabo zaludniony przed 1200 przed Chr., co sugeruje, że ludy, wśród których zrodziła się tradycja izraelska, były ludami pasterskimi, czego zresztą pozwalają się domyślać opowiadania o patriarchach. Czcili one lokalnego bohatera zwanego Abrahamem lub Abramem, którego uznawano prawdopodobnie za postać patriarchalną, to znaczy widziano w nim przodka jednej albo większej liczby grup w tym regionie. Jakub i Izaak również mogli być czczeni w lokalnej pamięci plemiennej jako przodkowie.

Księga Rodzaju mówi, że niezwykle uciążliwy i długotrwały głód w ziemi Kanaan sprowadził patriarchę Jakuba i jego rodzinę do Egiptu. Dzięki wpływowi Józefa, syna Jakuba, który był urzędnikiem w egipskiej administracji, osiedli się w regionie Goszen, w Delcie Nilu. Ta migracja miała być tylko okresowa, jednak przedłużyła się.

Śmierć Józefa i objęcie tronu przez nowego faraona pogorszyła sytuację. Wzrost ludności oraz wpływów izraelitów uznano za zagrożenie dla państwa. Nowy faraon – Ramzes II, zaczął wykorzystywać lud izraelski do niewolniczej, ciężkiej pracy. Tekst biblijny przedstawia to tak: „Ustanowiono nad nimi przełożonych robót publicznych, aby ich uciskali ciężkimi pracami i budowali wówczas dla faraona miasta na składy, Pitom i Ramzes”. Przymusowe prace jednak nie przynosiły zamierzonych przez faraona rezultatów:

* Institute of History and International Relations, Faculty of Humanities; tomek25.93@gmail.com

„Ale im bardziej ich uciskano, tym bardziej się rozmnażali i rozrastali, wskutek czego zaczęli nienawidzić Izraelitów”. Zaczęto wprowadzać nowe środki represji – oprócz nakładania na Izraelitów coraz cięższych prac, faraon rozkazał wrzucać nowo narodzone dzieci Izraelitów do Nilu. Dwoje małżonków z pokolenia Lewiego, nie posłuchało rozkazu i ukrywało niemowlę przez 3 miesiące, do momentu aż było to możliwe. Następnie matka włożyła niemowlę do koszyka i zostawiła koszyk z niemowłkiem w trzcinie Nilu. Koszyk znalazła córka faraona, która rozkazała zająć się dzieckiem opiekunce, która była jego matką. Córka faraona oczywiście nic nie wiedziała o stopniu pokrewieństwa między opiekunką – matką, a dzieckiem wyjętym z rzeki. Córka faraona adoptowała młodego człowieka, gdy podrośł i dała mu na imię Mojżesz. Mojżesz widząc bijącego hebrajczyka, zabija egipskiego żołnierza i zostaje wygnany z Egiptu. Znajduje schronienie w kraju Madian. Zostaje tam pasterzem i poznaje swoją żonę.

Aż do powstania monarchii władzę nad kolejnymi pokoleniami wyprowadzonymi z Egiptu sprawowali tzw. Sędziowie. W Księdze Sędziów nazywani oni są: „ten, który panuje, rządzi, ratuje w nieszczęściu”. Więc Sędziowie to osoby, które z polecenia Boga stanowiły władzę rządzenia i wykonywały ją wśród swego ludu lub jego części. Funkcja sędziów uwarunkowana była sytuacją historyczną plemion izraelskich, mianowicie: nie posiadały one wówczas centralnej władzy i były rozsiane pośród wrogich im plemion kananejskich. Ta sytuacja sprawiała, że były narażane na ustawiczne, wyniszczające najazdy, a sędziowie byli właśnie przywódcami powoływanymi doraźnie do odpierania kolejnych najazdów.

Do podjęcia decyzji o ustanowieniu władzy centralnej przyczyniła się z jednej strony przewaga militarna Filistynów oraz ucisk podatkowy z ich strony. W tej sytuacji, jak informuje nas Pierwsza Księga Samuela, starszyzna Izraela udała się do Samuela z następującym żądaniem: „Oto ty się zestarzałeś, a synowie twoi nie postępują twoimi drogami: ustanów raczej nad nami króla, aby rządził nami tak, jak to jest u innych narodów”. Stanowisko Samuela w tej kwestii pozostaje niejasne, gdyż w tej Księdze spotykamy kilka tradycji przekazujących sprzeczne ze sobą opinie. W 1 Sm 8,6-27 Samuel zgodnie z wolą Jahwe sprzeciwia się żądaniom ustanowienia króla; zaś w 1 Sm 9,15-24 otrzymuje polecenie namaszczenia Saula na króla.

Wraz z Saulem, pierwszym królem izraelskim, zaczyna się konstituować państwo typu monarchicznego, które przetrwało zaledwie jedno stulecie (ok. 1030-931 r. przed Chr.) Na jego tronie zasiadły trzy silne osobowości: Saul, Dawid i Salomon.

Zasadnicze trudności w rekonstrukcji historii tego okresu w dziejach Izraela polegają na tym, że opowiadania biblijne, na których się opieramy, są niekiedy tendencyjne i przekazują tradycje w formie faktów historycznych, które są nie całkowicie wiarygodne.

Z postacią słynnego króla izraelskiego Salomona związany jest upadek monarchii izraelskiej na dwa odrębne królestwa. Za jego panowania państwo izraelskie było tak silne, że musiały się z nim liczyć sąsiednie narody. Jednak pod koniec panowania Salomon pod wpływem swoich licznych konkubin pochodzących w znacznej części z pogańskich narodów doprowadził do tego, że w państwie szerzył się kult politeistyczny (dwa główne bóstwa pogańskie: bogini Astarta i bóg Moloch).

Pierwsze lata podzielonego królestwa odznaczały się stanem wojny między Izraelem, a Judą. Kiedy Roboam po 17 latach rządów zmarł, zastąpił go przez krótki czas jego syn, Abijjam (ok. 913-911 przed Chr.) bądź Abiasz, o którym mało się mówi, z wyjątkiem tego, że odniósł zwycięstwo nad Jeroboamem w wielkiej bitwie stoczonej na południowej granicy Efraima. Jeroboam zmarł kilka lat później, a jego syn Nadab (ok. 908-907 r. przed Chrystusem.) po kilku latach panowania, został zamordowany przez Baszę, syna Achiasza, członka pokolenia Issachara, który był jednym z jego wyższych urzędników. Z niewyjaśnionych powodów podczas długich rządów tych dwóch królów (Basza na północy i Asa na południu) seria wydarzeń wciągnęła Damaszek w zmagania między Izraelem a Judą. Siły Baszy podbiły i wzmocniły graniczną twierdzę w Rama (obecnie er-Kam) i przejęły nadzór nad Jerozolimą, Wtedy Asa szukał pomocy u Ben-Hadada, króla Damaszku.

Losy Judy w ostatnich latach przed zburzeniem Jerozolimy były podobne do losów Izraela przed zburzeniem jego stolicy – Samarii. W obu tych przypadkach były to małe państwa, pozostające w cieniu wielkich regionalnych mocarstw, oba chciały uzyskać pewien rodzaj niezależności oscylując między polityką uległości i oporu. Chęć powiększenia terytorium Judy w czasie buntu w Babilonii, sprawiła, że Juda wplątała się w wojnę z Egiptem. Przez to Juda musiała walczyć „na dwa fronty” – z Egiptem i z okupantem Judy czyli Asyrią. W 587 roku przed naszą erą, Jerozolima została zdobyta, świątynia zniszczona, a ludność przetransportowana do Babilonii. Okres ten nazywa się niewolą babilońską. Wygnanie do niewoli babilońskiej opisane jest w 2 Księdze Królewskiej 25, 1-21.

Powrót Żydów z niewoli babilońskiej był możliwy dopiero po edykcji Cyrusa, który zezwalał na powrót do ojczyzny. W Biblii nie wspomina się o roli Żydów, którzy zostali w Egipcie. Juda jako prowincja Jehud uzyskała częściową autonomię. W latach 520-515 p.n.e. wzniesiono w Jerozolimie Drugą Świątynię.

Dojście Hasmoneuszy do władzy stanowiło jednak długi i żmudny proces, zakończony dopiero po dwudziestu pięciu latach zmagania. To ćwierćwiecze można podzielić na cztery odrębne okresy:

1. Lata 166-164 przed Chr.

Był to okres bezustannych walk partyzanckich, Żydzi pod przywództwem Judy Machabeusza napadali na wojska Seleucydów, gdy tylko usiłowały one zbliżyć się do Jerozolimy i wzmocnić tam swoje garnizony. Wojska Seleucydów nadciągały w kierunku miasta prawie ze wszystkich stron - z północy, północnego zachodu, zachodu i południa za każdym jednak razem ponosiły klęskę, a ich broń przechodziła w ręce stale rosnących w siłę wojsk hasmonejskich. Bohaterskie i prawie zawsze zwycięskie działania zbrojne Hasmoneuszy zostały barwnie opisane zarówno w Pierwszej, jak i w Drugiej Księdze Machabejskiej. Jedyna nierozstrzygnięta bitwa miała miejsce pod Bet-Sur, na południe od Jerozolimy, wiosną 164 roku przed Chr. Za pośrednictwem mediacji żydowskich hellenistów i wysłanników rzymskich ogłoszono zawieszenie broni. Jednak już w sześć miesięcy później Juda Machabeusz ze swoimi oddziałami zaskoczył garnizon Syryjczyków stacjonujący w Jerozolimie, zdobył miasto, oczyścił świątynię i przywrócił żydowskie obrzędy sakralne. Działo się to w miesiącu Kislew (grudzień) 164 przed Chr., dokładnie w trzecią rocznicę rozpoczęcia prześladowania Żydów. Odzyskanie Jerozolimy, oczyszczenie świątyni i przywrócenie religijnych obrzędów żydowskich upamiętniane jest przez Żydów po dzień dzisiejszy jako święto Chanuka.

2. Lata 164-160 przed Chr.

To czas dramatycznej odmiany zwycięskich losów Machabeuszy. Po oczyszczeniu świątyni Hasmoneusze szukali pomsty na pogańskich sąsiadach, którzy poprzednio napadali na Żydów. Wysłano oddziały do Transjordanii, Galilei i na wybrzeże Morza Śródziemnego. Wielu Żydów powróciło do Jerozolimy, by ponownie się tu osiedlić. Sukcesy tych wypraw przyniosły Hasmoneuszom dotąd popularność.

Ale w 162 przed Chr. splot wydarzeń zaczął się od nich odwracać. Wówczas Antioch V wysłał swoją armię, by zdławić rebelię, i w bitwie pod Bet-Zacharia, na południe od Jerozolimy, Seleucydzi odnieśli zwycięstwo. Nie zdołali jednak wykorzystać go w pełni, nadeszła bowiem wiadomość, że w Antiochii wybuchł poważny kryzys i konieczne było natychmiastowe stawienie się tam dowódcy Lizjasza oraz jego oddziałów. Zawarto zatem pospieszny, aczkolwiek z żydowskiego punktu widzenia korzystny, rozejm, na mocy którego oficjalnie odwołano dekrety zakazujące praktykowania judaizmu, Żydzi zaś zaakceptowali arcykapłana Alkimosa, umiarkowanego, żydowskiego hellenistę. Wydaje się, że większość ludności zaakceptowała ów kompromis, łącznie z chasydejczykami - grupą pobożnych Żydów, którzy przyłączyli się do powstania wkrótce po jego wybuchu. Jedynie Hasmoneusze odrzucili rozejm, a w konsekwencji odłączyli się od reszty społeczeństwa i zostali zmuszeni do opuszczenia Jerozolimy.

W 161 przed Chr. polityczne i wojenne losy Machabeuszy odmieniły się raz jeszcze - teraz na lepsze. W miejscowości Adasa, na północ od Jerozolimy, Juda Machabeusz zdołał zebrać pokaźną armię i w walnej bitwie pokonał greckiego generała Nikanora. Ale jego zwycięstwo, chociaż spektakularne, było jednak krótkotrwałe. Rok później pojawiła się w Judei nowa armia syryjska, tym razem pod dowództwem Bakchidesa. W rozstrzygającej bitwie, w której wojska żydowskie zostały zdziesiątkowane, Juda Machabeusz zginął. Zgasła wszelka nadzieja Hasmoneuszy na szybkie odzyskanie przewagi politycznej.

3. Lata 160-152 przed Chr.

To okres schyłku pomyślności Hasmoneuszy. W Jerozolimie pozostała garstka hasmonejskich partyzantów. Początkowo schronili się w rejonie Tekoa, na Pustyni Judzkiej, na południowy-wschód od Betlejem. Wyparci stamtąd, osiedlili się w Mikmas, w pobliżu Betel w północno-wschodniej Judei. Żyli tam w częściowej izolacji, odsunięci od sceny politycznej oraz pozbawieni wszelkich tytułów i przywilejów.

4. Lata 152-141 przed Chr.

Okres wzrostu znaczenia Hasmoneuszy, którego punktem kulminacyjnym było powstanie niezależnego państwa żydowskiego. W 152 przed Chr. Aleksander Balas i Demetriusz, dwaj pretendenci do tronu Seleucydów, zabiegali o poparcie Jonatana, brata Judy Machabeusza i ówczesnego przywódcy Hasmoneuszy licząc się w nadawaniu mu przywilejów i zaszczytów. Ostatecznie Jonatan stanął po stronie Demetriusza, za co został sowiec wynagrodzony. Został arcykapłanem, uzyskał zezwolenie na utrzymywanie oddziałów zbrojnych i szerokie przywileje podatkowe. Tym samym Hasmoneusze, mimo statusu „półwygnańców” w poprzednich ośmiu latach, jako jedyni w kraju byli w stanie dysponować liczącą się siłą, co miało

niewątpliwie decydujące znaczenie. Jonatan, dzięki tym przywilejom, sprawował wkrótce ścisłą kontrolę nad społeczeństwem żydowskim i został uznany za niekwestionowanego przedstawiciela Seleucydów w Judei.

Żydzi okazywali i niemal totalną odrazę do sztuki figuralnej. Pisma Józefa Flawiusza i literatura rabiniczna, a także znaleziska archeologiczne pochodzące z późnego okresu drugiej świątyni, potwierdzają szeroko rozpowszechnione przywiązanie do tego stanowczego zakazu. Nie jest całkowicie jasne, dlaczego tak się stało. Być może była to odpowiedź na dekrety Antiocha IV, który ku przerażeniu Żydów wprowadził wyobrażenia bożków do przedsionków świątyni jerozolimskiej. Zakaz sporządzania wizerunków zawarty w drugim przykazaniu Dekalogu był przecież w gruncie rzeczy skierowany przeciwko bałwochwalstwu. Zamiast zakazać tylko wykorzystywania sztuki figuralnej do celów kultów bałwochwalczych, Hasmoneusze zakazali wszelkich wyobrażeń figuralnych. W wyniku tej reakcji przeciw dominującej praktyce hellenistycznej Żydzi bardzo wyraźnie oddzielili się od otaczającej ich kultury.

W okresie hasmonejskim centrum życia przeciętnego Żyda stanowiła w znacznym stopniu świątynia, obrzędy i powinności wobec niej. Oprócz ofiar na rzecz kapłanów i lewitów, Żyd musiał przynosić do świątyni plony (bikkurim), jak też pierworodne potomstwo ze swojej trzody. Musiał ponadto cztery razy w ciągu siedmiu lat wydać w granicach Jerozolimy jedną dziesiątą swoich zarobków.

Trzy grupy, o których szczegółowo opowiada Jozef Flawiusz - faryzeusze, saduceusze i esseńczycy - powstały i ukształtowały się w połowie II w. przed Chr. Wszystkie dostępne źródła literackie i archeologiczne potwierdzają tę datę.

Zdobycie Jerozolimy przez Pompejusza zamknęło jeden rozdział stosunków rzymsko-żydowskich, a otworzyło następny. Sto lat wcześniej Juda Machabeusz dążył do sojuszu z Rzymianami i zawarł go. W tym czasie Rzymianie, wówczas rozpoczynający budowanie swojej dominującej pozycji we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego, chętnie wspierali każdego, kto mógłby im pomóc w osłabieniu potęgi Seleucydów w Syrii. Następcy Judy Machabeusza naśladowali jego strategię szukania pomocy u Rzymian w walkach o wyzwolenie spod panowania Seleucydów

Rzymianie stopniowo umacniali swoją pozycję w tym regionie, a ich polityka pozostawała niezmienna. Każda siła mogąca zagrozić ich interesom musiała być zmiażdżona. Dopóki Żydzi byli użytecznymi sprzymierzeńcami w walce z Seleucydami, traktowano ich przyjaźnie. Ale gdy państwo hasmonejskie się rozrosło, Rzymianie zaczęli również w nim widzieć zagrożenia dla swoich interesów. W połowie I w. przed Chr., gdy Rzymianie wreszcie uznali, że nadszedł moment, by wcielić do swojego imperium wschodnie obszary basenu Morza Śródziemnego, Żydzi przestali być sojusznikami, a stali się po prostu jedną z kolejnych grup etnicznych, którą należało włączyć do rodzącego się systemu imperialnego. Chociaż walka o władzę między Janem Hirkanem II a Arystobulem II i ich apele o pomoc były dla Rzymian doskonałą okazją do podporządkowania sobie państwa Hasmoneuszy, nie ulega wątpliwości, że tak czy inaczej Rzymianie znaleźliby zadowalający pretekst do narzucenia państwu żydowskiemu swojej dominacji.